

УДК 94(477.7)

*О. А. Шановська***НАУКОВИЙ ЦЕНТР ІЗ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ
НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ****Присвячується 80-річчю д. і. н., проф. Гончарука Г. І.****Шановська Олена Андріївна**, к. і. н., доц., доцент кафедри політології, e-mail: shanovskaya@mail.ruОдеський національний політехнічний університет
пр-т Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна**АНОТАЦІЯ**

У статті проаналізовано роботу колективу кафедри історії та етнології України Одеського національного політехнічного університету в напрямку вивчення історії та діяльності Народного Руху України, який зробив істотний внесок у відновлення та розвиток української державності. Проявивши ініціативу в 1994 р. у проведенні наукової конференції, присвяченої НРУ, кафедра послідовно і систематично здійснює дослідницьку роботу до сьогодні, виконуючи покладену на неї на першій конференції місію — бути опорним науковим центром із рухівської проблематики. Вплив науково-дослідної діяльності кафедри на фундаментальне вивчення державно і науково значущої теми виявився у підготовці та проведенні ще восьми всеукраїнських наукових форумів, об'єднаних загальною темою «Народний Рух України: місце в історії та політиці», у 1996, 1998, 2000, 2001, 2005, 2009, 2011 і 2016 рр., публікації чотирьох монографій з історії НРУ та десятків наукових статей, захисті шести кандидатських дисертацій, присвячених НРУ, та трьох кандидатських дисертацій з дотичних тем.

Ключові слова: науковий центр; Народний Рух України; кафедра історії та етнології України Одеського національного політехнічного університету; науково-дослідна діяльність.

Е. А. Шановская

**НАУЧНЫЙ ЦЕНТР ПО ИЗУЧЕНИЮ ИСТОРИИ
НАРОДНОГО РУХА УКРАИНЫ**

Посвящается 80-летию д. и. н., проф. Гончарука Г. И.

Шановская Елена Андреевна, к. и. н., доц., доцент кафедры политологии, e-mail: shanovskaya@mail.ru

Одесский национальный политехнический университет
пр-т Шевченко, 1, Одесса, 65044, Украина

АННОТАЦИЯ

В статье проанализирована работа коллектива кафедры истории и этнографии Украины Одесского национального политехнического университета в направлении изучения истории и деятельности Народного Руха Украины, который внес весомый вклад в возрождение и развитие украинской государственности. Проявив инициативу в 1994 г. в проведении научной конференции, посвященной НРУ, кафедра последовательно и систематически проводила исследовательскую работу до сегодняшнего дня, выполняя возложенную на нее на первой конференции миссию — быть опорным научным центром по руховской проблематике. Влияние научно-исследовательской деятельности кафедры на фундаментальное изучение государственно и научно значимой темы выразилось в подготовке и проведении еще восьми всеукраинских форумов, объединенных общей темой «Народный рух Украины: место в истории и политике» в 1996, 1998, 2000, 2001, 2005, 2009, 2011 і 2016 гг., публикации четырех монографий по истории НРУ и десятков научных статей, защите шести кандидатских диссертаций, посвященных НРУ, и трех кандидатских диссертаций по смежным темам.

Ключевые слова: *научный центр; Народный Рух Украины; кафедра истории и этнографии Украины Одесского национального политехнического университета; научно-исследовательская деятельность.*

O. A. Shanovs'ka

**SCIENTIFIC CENTER ON STUDYING THE HISTORY
OF THE PEOPLE'S RUKH OF UKRAINE**

**Dedicated to the 80th Anniversary of the Doctor
in Historical sciences, Prof. Goncharuk G. I.**

Shanovs'ka Olena Andriyivna, PhD in History, Assoc. Prof. of Political Science Department, e-mail: shanovskaya@mail.ru

Odessa National Polytechnic University
Shevchenko Avenue, 1, Odesa, 65044, Ukraine

ABSTRACT

The article analyzes the work of the staff of the Department of History and Ethnography of Ukraine of the Odessa National Polytechnic University in the direction of studying the history and activities of the People's Rukh of Ukraine, which made a significant contribution to the revival and development of Ukrainian statehood. Having demonstrated the initiative in 1994 to conduct a scientific conference on the NRU, the department consistently and systematically carried out research work to the present day, fulfilling the mission entrusted to it at the first conference — to be a supporting scientific center on the Rukh problem. The influence of the research activities of the department on the fundamental study of the state and scientifically significant topic was expressed in the preparation and conduct of eight more all-Ukrainian forums united by the common theme «People's Rukh of Ukraine: a place in history and politics» in 1996, 1998, 2000, 2001, 2005, 2009, 2011 and 2016, the publication of four monographs on the history of the NRU and dozens of scientific articles, the protection of six Ph.D. dissertations on NRU and three Ph.D. theses on related topics.

Key words: scientific center; People's Rukh of Ukraine; Department of History and Ethnography of Ukraine; Odessa National Polytechnic University; research activity.

В організації науково-дослідної діяльності важливу роль відіграють наукові центри формування та розвитку тих чи інших наукових напрямів. Подібний науковий центр із фундаментального дослідження історії Народного Руху України існує вже 23 роки на базі кафедри історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету. Його очолює авторитетний учений, доктор історичних наук, професор Гончарук Григорій Іванович.

Професор Гончарук виступив новатором у дослідженні перспективного наукового напрямку та засновником наукового осередку, що об'єднав загальною програмою, стилем дослідницької роботи науковців різних поколінь. Теоретичні та практичні результати діяльності одеського наукового центру дослідження історії НРУ визнані як у наукових колах, так і серед лідерів і рядових членів Руху.

Те, що рухівська тематика є важливою та значущою, широкі громадськість усвідомила лише наприкінці 2000-х, коли вийшов Указ Президента України від 13 березня 2009 р. «Про відзначення 20-ї річниці створення Народного Руху України за перебудову» та однойменна постанова Верховної Ради України від 25 червня 2009 р. На виконання Указу були організовані документальні виставки, проведені наукові конференції, опубліковані суспільно значущі видання, оприлюднені архівні документи. Тоді був виданий збірник «Провісники свободи, державності і демократії: Документи і матеріали. До 20-ї річниці створення Народного Руху України» (К.: Ін-т історії НАН України, 2009. — 454 с.). Також до 20-річчя Руху була перевидана книга «Три дні вересня вісімдесят дев'ятого. Матеріали установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову» (496 с.), вперше опублікована в 2000 р. редакцією щорічника «Україна. Наука і культура». Через два роки був опублікований збірник «Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. ХХ ст. Документи і матеріали. До 20-ї річниці незалежності України» (К.: Інститут історії України НАН України, 2011. — 626 с.). Це дало можливість дослідникам застосувати значно ширший інформаційно-джерельний матеріал, що не було зроблено попередниками, а відтак наблизитись до об'єктивного висвітлення історії та діяльності старшої політичної партії України.

На ювілейній конференції, організованій до 20-річчя Руху його засновниками, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії України 20–30-х років ХХ ст. Інституту історії України НАНУ С. В. Кульчицький зауважив, що «сучасна Україна сформувалася саме за діяльної участі НРУ»: «... Рух дав істотний поштовх формуванню незалежної України як національної держави, яка успадкувала демократичні традиції Української Народної Республіки. Із відстані у 20 років

стає зрозумілим, що пострадянська Україна могла б розвиватися на інших засадах» [1, с. 8].

Проте перша наукова дискусія з проблем історії та політики Народного Руху України відбулася з ініціативи колективу кафедри історії та етнографії України ОНПУ, підтриманої Міністерством освіти України, коли 14–16 вересня 1994 року в Одесі відбулася всеукраїнська наукова конференція «Народний Рух України: місце в історії та політиці», присвячена п'ятій річниці створення НРУ. На адресу оргкомітету тоді надійшло 60 заявок і тез (як прорухівської, так і відверто антирухівської орієнтації) від 76 авторів з усіх вузівських центрів та інших міст України. Проведення конференції здійснювалося за всілякої підтримки Руху. Головну доповідь на пленарному засіданні зробив голова НРУ В'ячеслав Чорновіл. Він коротко охарактеризував передумови, причини виникнення та еволюцію Руху, констатував, що «Народний Рух України — громадсько-політична організація центристської орієнтації, національно-демократичного спрямування», яка після III Зборів перетворилася на політичну партію; провідну роль в ідейному визначенні у різноманітних сил та організацій навколо Руху взяла на себе створена влітку 1988 року Українська Гельсинська спілка разом з Українським добровільним історико-просвітницьким товариством «Меморіал» ім. В. Стуса (виник 4 березня 1989 року) та Товариством української мови, які ініціювали проведення крайових установчих конференцій НРУ в областях, там оголошувалось про об'єднання різноманітних організацій навколо проекту програми Народного Руху; ті три організації забезпечили проведення установчих зборів НРУ 8–10 вересня 1989 р.; Рух утворився з метою запобігти створенню олігархічного режиму, спрямувати економічний і суспільно-політичний розвиток держави шляхом демократії; «слабкість і специфіка Народного Руху України, його відмінність від демократичних центристських партій світу полягає в тому, що в усьому світі партії творилися на соціальній базі існуючого класу власників. Народному Рухові України належало створити соціальні та економічні умови для формування цього класу» [2, с. 7].

Тематика доповідей учасників першої конференції позначилася різноманітністю і висвітлила актуальні чи проблемні аспекти загальної теми: «До історії Народного Руху України на

Криворіжжі» (О. І. Половина, В. І. Шанда, Криворізький державний педагогічний інститут), «Народний Рух за утвердження державності на Миколаївщині» (В. І. Друмов, Л. М. Цимбал, Миколаївський педагогічний інститут), «Національне питання у діяльності організацій Руху та його опонентів на Донеччині» (О. М. Бут, Г. Д. Попов, Донецький державний університет, Донецький медінститут), «Рух і національна політика України» (М. М. Вівчарик, Інститут історії України НАН України, м. Київ), «Внесок Народного Руху в становлення незалежної України» (О. О. Пилипенко, Донецький державний університет), «До питання про політичних союзників та опонентів Руху» (А. І. Балабаєв, Одеський політехнічний університет). Науковими доповідями, оголошеними на конференції, було закладено фундамент для ґрунтовного вивчення історії та діяльності НРУ та подальших досліджень інших дотичних тем, які активно фігурували у політичному та науковому дискурсі України впродовж двох останніх десятиліть — зламу радянської комуністичної системи та відновлення української державності, ролі НРУ в національно-визвольних процесах в 1989–1991 рр. і завоюванні незалежності, проблеми регіональних особливостей зародження Руху тощо.

Пленарне засідання першої рухівської конференції висловило довіру викладачам кафедри історії та етнографії України ОНПУ — організовувати та проводити через кожні два роки всеукраїнські наукові конференції на аналогічну тему і бути опорною кафедрою з вивчення актуальних проблем діяльності НРУ, що визначило пріоритети у дослідницькій роботі кафедри та кожного члена колективу. «Пристаючи до дослідження соціально-політичних і духовних процесів в сучасній Україні, — відзначав доцент кафедри В. Г. Яшніков, — викладачі кафедри добре розуміли як об'єктивні, так і суб'єктивні труднощі даної дослідницької роботи, а також враховували те, що багато проблем, пов'язаних з цими процесами, взагалі не досліджувались в історичній науці. Обнадіювало те, що колектив кафедри мав солідні традиції і досвід в сфері науково-дослідницької роботи і прагнення до постійного новаторства і творчості...» [3, с. 141].

Впродовж 1996–2013 років відбулося ще вісім наукових форумів, об'єднаних загальною назвою «Народний Рух України:

місце в історії та політиці», — у 1996, 1998, 2000, 2001, 2005, 2009, 2011 та 2016 роках, організованих і проведених кафедрою історії та етнографії України ОНПУ. Проведенням другої всеукраїнської наукової конференції (11–12 вересня 1996 р.) організатори переслідували мету визначити напрямки «руху» авторитету НРУ [4], на третій конференції (10–11 вересня 1998 р.) — продовжити вивчення минулого НРУ та його поточної діяльності, особливо під час виборчої кампанії до Верховної Ради України (лютий — березень 1998 року) [5].

Потужного імпульсу процесу вивчення історії та діяльності НРУ надав вихід в світ в 1997 році книги Г. І. Гончарука «Народний Рух України. Історія». Це був «перший літопис своєрідної і по-своєму трагічної історії Руху, з усіма його злетами та падіннями» [3, с. 136]. Книга вкотре засвідчила, що кафедрі історії та етнографії України на чолі з професором Гончаруком належить пальма першості у дослідженні Руху. Джерельну базу історії Руху склали документи архіву Центрального Проводу НРУ та архівів регіональних організацій Руху; стенографічні звіти з'їздів НРУ; матеріали періодичних рухівських видань і офіційної преси [6]. Тези та висновки автора книги про особливе місце НРУ в українському суспільно-політичному житті кінця 1980-х — початку 1990-х років, його роль у створенні системи багатопартійності, про авангардну роль Львівської регіональної організації у діяльності НРУ та інші міркування були підтвержені або розвинуті у подальшому у дослідженнях О. Д. Бойка [7], В. К. Барана [8, с. 395–396], менш відомих науковців. Про книгу Олександр Бойко писав: «На нашу думку, найбільш вдало... вдалося висвітлити місце і роль НРУ у політичному житті республіки Г. Гончарука, який, використавши архіви рухівських структур, зумів дати доволі об'єктивну картину історії формування НРУ та критично оцінити його лідерів. Ця робота відрізняється органічним поєднанням науковості та публіцистики» [7, с. 6]. Однак представлений в книзі Г. І. Гончарука об'єктивний аналіз діяльності Руху викликав невдоволення в колах НРУ. Професор Гончарук через свою професійну принциповість надовго потрапив в опалу до керівництва НРУ. Але конференції проводилися своєчасно. Матеріали конференції друкувалися за особисті заощадження професора.

На час проведення четвертої всеукраїнської наукової конференції (14–15 вересня 2000 р.) вже визначилися автори зі стійким інтересом до минулого та сучасного НРУ (їх налічувалося більше двох десятків). Науковці зосереджувалися переважно на аналізі причин колізій у національно-демократичному таборі, зокрема розколу в лавах НРУ, розмежування в стані демократичних сил, поразки на президентських виборах 1999 року. Хоча залишався домінуючим образ Руху як опозиції бюрократичній владі, що постала на ґрунті української національної ідеї [3, с. 62], на конференції пролунала думка, що НРУ створювався під цілковитим контролем комуністів і спецслужб задля того, щоб запобігти зростанню популярності УГС — «єдиного свідомого ворога КПРС в Україні» [3, с. 7], наслідком такого перебігу справ стало засилля в системі влади України представників партійної радянської номенклатури. З доповіддю «НРУ — найбільша помилка патріотів України» виступав колишній дисидент, член УГС Василь Барладяну-Бирладник.

Наступні конференції засвідчили стабільний науковий і політичний інтерес до рухівської тематики і наявність сформованого стійкого кола дослідників. П'ята (позачергова) конференція «Народний Рух України: місце в історії та політиці» (14–15 вересня 2001 р.) була викликана проханням учасників попередніх однойменних конференцій у зв'язку з 10-річчям незалежності України. Оргкомітет отримав допомогу у виданні матеріалів конференції від голови НРУ, народного депутата України, голови Комітету з прав людини, національних меншин та національних відносин Верховної Ради України Г. Й. Удовенка [9, с. 3].

Шоста конференція (16–17 вересня 2005 р.) також проводилася за значної підтримки керівництва Руху в особі голови НРУ, міністра зовнішніх справ Б. І. Тарасюка, який від імені НРУ та від себе особисто висловив щире подяку організаторам конференції, проведення якої вже встигло стати доброю традицією. У програмній доповіді Борис Тарасюк наголосив, що після «Помаранчевої революції» та зміни влади в Україні Рух «повинен взяти на себе функцію консолідатора, медіатора між владою та опозицією», об'єднуючи український народ [10, с. 11]. Крім нього на конференції представили доповіді інші політичні діячі: голова Чернівецької обласної організації НРУ

Олександр Бурденюк, заступник голови Михайлівської районного організації НРУ, помічник-консультант народного депутата України Микола Скрипніченко, заступник голови Одеської міської організації НРУ Микола Тарнавський, народні депутати Степан Давимука, Юрій Ключковський.

Сьомий та восьмий рухівський форуми були ювілейними і проводилися за сприяння партії Народний Рух України. Сьома конференція (28–29 травня 2009 р.) присвячувалася 20-річчю НРУ, а восьма конференція (25–26 травня 2011 р.) — 20-річчю незалежності України. До ювілейних свят колектив кафедри історії та етнографії України підійшов з науковими здобутками. Як зазначив на сьомій конференції Г. І. Гончарук, історія НРУ знайшла відображення у п'яти монографіях і шести кандидатських дисертаціях, три з яких були підготовлені на кафедрі історії та етнографії України ОНПУ: О. А. Шановської «Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та її практичного втілення в процесі державотворення (1989–1996 рр.)», О. В. Мардаренко «Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989–1999 рр.)» і С. Л. Овсієнка «Діяльність Народного Руху України в умовах внутрішньопартійної кризи (1997–2002 рр.)» [11, с. 48–50].

Проблеми, що порушувалися під час восьмої і наступної, дев'ятої конференцій (25–26 травня 2016 р.), так само, як і на попередніх конференціях, диференціювалися на ті, що безпосередньо відносилися до історії Руху, і ті, що висвітлювали діяльність НРУ на час конференцій, але згодом стали складовою історії партії [12, с. 67]. Незважаючи на помітне зменшення кількості учасників дев'ятої конференції, особливо у порівнянні з попередньою, інформаційна цінність доповідей залишалася високою. Резонансним був виступ делегата установчого з'їзду НРУ, голови Демократичного блоку депутатів Чернівецької міської ради (1990–1994 рр.) Василя Бойчука «Становлення Руху на Буковині», який викликав жваві дискусії учасників форуму [13, с. 7–9].

Наочним здобутком науково-дослідної діяльності кафедри після сьомої конференції стали захищені кандидатські дисертації Ю. В. Діденка «Народний Рух у державотворчих процесах України (1989–2002 рр.)», Н. М. Кіндрачук «Боротьба Народ-

ного Руху України за незалежність України», О. П. Шипотілової «Громадсько-політична діяльність Народного Руху України на Миколаївщині (1989–1996 рр.)». Матеріали дисертаційних досліджень О. А. Шановської і Ю. В. Діденка були покладені в основу монографій, опублікованих в 2004 і 2006 роках [14].

Тематична спрямованість дослідницьких розробок кафедри не обмежувалася історією Народного Руху України, а охоплювала більш широкий блок проблем новітньої історії України. В 1999–2001 рр. в рамках дослідження кафедральних держбюджетних тем, присвячених ролі політичних партій і суспільних рухів в державному будівництві України; впливу політичних партій і суспільних рухів на формування національної свідомості громадян як фактора державного будівництва були виконані дисертаційні дослідження І. В. Місеври «Внесок ВУТ Просвіта ім. Т. Г. Шевченка в піднесення рівня національної самосвідомості громадян України (1988–1996 рр.)», І. Б. Кривдіної «Гельсінський рух і його вплив на національно-політичні процеси в Україні (1976 — початок 90-х років)», Е. В. Мамонтової «Фактор преси у конституційному процесі в Україні». Кафедра виступила ініціатором і організатором проведення шести всеукраїнських наукових конференцій «Інтелегенція і влада», які відбулися в 1999, 2002, 2003, 2006, 2009 і 2014 рр.

Отже, колектив кафедри історії та етнографії України ОНПУ на чолі з професором Гончаруком має значні наукові здобутки в пошуковій роботі в напрямку дослідження історії та діяльності Народного Руху України — політичної сили, історичний внесок якої у відновлення та розвиток української державності в новітній час не викликає сумніву у науковців і визнаний на державному рівні. Плідна науково-дослідна робота за 1994–2017 роки свідчить про те, що кафедра виконала стратегічне завдання і стала науковим центром з дослідження історії та діяльності НРУ. Солідні традиції і досвід у дослідницькій діяльності, прагнення до новаторства і творчості дають всі підстави говорити про наявність потужного потенціалу для виконання нових наукових завдань. Широта наукових уподобань викладачів кафедри значно розширює горизонти наукових пошуків.

Література та джерела

1. Кульчицький С. В. Народження Народного Руху України / С. В. Кульчицький, О. Г. Бажан, О. В. Андросчук, Н. О. Білоус // Український історичний журнал. — 2010. — № 1. — С. 8–22.
2. Народний Рух України: місце в історії та політиці: тези доповідей першої всеукраїнської наукової конференції (14–16 вересня 1994 року, м. Одеса) / редкол.: Г. І. Гончарук (голова), С. А. Цвілюк (заст. голови), Н. Т. Малуха та ін. — К., 1994. — 96 с.
3. Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали четвертої всеукраїнської наукової конференції (14–15 вересня 2000 р., м. Одеса) / редкол.: Г. І. Гончарук (голова), Н. Т. Малуха, І. В. Місєвра та ін. — Одеса: Астропринт, 2000. — 152 с.
4. Народний рух України: місце в історії та політиці: матеріали другої всеукраїнської наукової конференції (11–12 вересня 1996 р., м. Одеса) / Г. І. Гончарук (голова), С. А. Цвілюк (заст. голови), Н. Т. Малуха та ін. — Одеса: ОДПУ, 1996. — 56 с.
5. Народний рух України: місце в історії та політиці: матеріали третьої всеукраїнської наукової конференції (10–11 вересня 1998 р., м. Одеса) / Г. І. Гончарук (голова), Л. П. Дузь, Н. Т. Малуха та ін. — Одеса: Астропринт, 1998. — 72 с.
6. Гончарук Г. І. Народний Рух України. Історія / Г. І. Гончарук. — Одеса: Астропринт, 1997. — 379 с.; Гончарук Г. І. Народний Рух України: Історія: 1989–1996 рр. / Г. І. Гончарук. — Видання друге, доповнене. — Одеса: Астропринт, 2014. — 336 с.
7. Бойко О. Д. Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: монографія / О. Д. Бойко. — К.: ІПІЕНД, 2002. — 306 с.
8. Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991) / В. К. Баран. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. — 670 с.
9. Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали V (позачергової) всеукраїнської наукової конференції (14–15 вересня 2001 р., м. Одеса) / редкол.: Г. І. Гончарук (голова), Н. Т. Малуха, І. В. Місєвра та ін. — Одеса: Астропринт, 2001. — 204 с.
10. Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали VI всеукраїнської наукової конференції (16–17 вересня 2005 р., м. Одеса) / редкол.: Г. І. Гончарук (голова) та ін. — Одеса: Астропринт, 2005. — 160 с.
11. Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали VII всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю НРУ (28–29 травня 2009 р., м. Одеса) / редкол.: Г. І. Гончарук (голова) та ін. — Одеса: Астропринт, 2009. — 236 с.
12. Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали VIII всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю незалежності України (25–26 травня 2011 р., м. Одеса) / редкол.:

- Г. І. Гончарук (голова), С. О. Колот, Г. К. Парієнко та ін. — Одеса: Астропринт, 2011. — 456 с.
13. Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали ІХ всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 25-річчю незалежності України (25–26 травня 2016 р., м. Одеса) / редкол: Г. І. Гончарук (голова) та ін. — Одеса: Астропринт, 2016. — 88 с.
14. Гончарук Г. І. Національна ідея і Народний Рух України / Г. І. Гончарук, О. А. Шановська. — Одеса: Астропринт, 2004. — 170 с.; Діденко Ю. Народний Рух у державотворчих процесах України (1989–2002) / Ю. Діденко. — Одеса: Астропринт, 2006. — 176 с.

REFERENCES

1. KUL'CHYTS'KYY, S. V., BAZHAN, O. H., ANDROSCHUK, O. V. & BILOUS, N. O. (2010) Narodzhennya Narodnoho rukhu Ukrayiny — Birth of the People's Movement of Ukraine. *Ukrayins'kyu istorychnyy zhurnal — Ukrainian Historical Journal*. No. 1. p. 8–22. (In Ukrainian).
2. GONCHARUK, G. I. (ed.) (1994) Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Tezy dopovidey pershoyi vseukrayins'koyi naukovoyi konferentsiyi — *People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials of the First All-Ukrainian Scientific Conference Held on 14–16th of September 1994 at Odessa national polytechnic university*. Kyiv. (In Ukrainian).
3. GONCHARUK, G. I. (ed.) (2000) Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy chetvertoyi vseukrayins'koyi naukovoyi konferentsiyi — *People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials of the Fourth All-Ukrainian Scientific Conference Held on 14–15th of September 2000 at Odessa national polytechnic university*. Odesa: Astroprint. (In Ukrainian).
4. GONCHARUK, G. I. (ed.) (1996) Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy druhoyi vseukrayins'koyi naukovoyi konferentsiyi — *People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials of the Second All-Ukrainian Scientific Conference. Held on 11–12th of September 1996 at Odessa national polytechnic university*. Odesa: Astroprint. (In Ukrainian).
5. GONCHARUK, G. I. (ed.) (1998) Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy tret'oyi vseukrayins'koyi naukovoyi konferentsiyi — *People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials of the Third All-Ukrainian Scientific Conference. Held on 10–11th of September 1998 at Odessa national polytechnic university*. Odesa: Astroprint. (In Ukrainian).
6. GONCHARUK, G. I. (1997) Narodnyy Rukh Ukrayiny. Istoryiya — *The People's Movement of Ukraine. History*. Odesa: Astroprint. (In Ukrainian); GONCHARUK, G. I. (2014) *Narodnyy Rukh Ukrayiny. Istoryiya: 1989–1996 — The People's Movement of Ukraine. History: 1989–1996*. Odesa: Astroprint. (In Ukrainian).

7. BOYKO, O. D. (2002) Ukrayina v 1985–1991 rr.: osnovni tendentsiyi suspil'no-politychnoho rozvytku — *Ukraine 1985–1991: the main trends of socio-political development*. Kyiv: IPIEND. (In Ukrainian).
8. BARAN, V. K. (2003) Ukrayina: novitna istoriya (1945–1991) — *Ukraine: modern history (1945–1991)*. — L'viv: Instytut ukrayinoznavstva im. I. Krypyakevycha NAN Ukrayiny. (In Ukrainian).
9. GONCHARUK, G. I. (ed.) (2001) Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy V (pozacherhovoyi) vseukrayins'koyi naukovoyi konferentsiyi — *People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials V (extraordinary) All-Ukrainian Scientific Conference*. Held on 14–15th of September 2001 at Odessa national polytechnic university. Odesa: Astroprint. (In Ukrainian).
10. GONCHARUK, G. I. (ed.) (2005) Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy VI vseukrayins'koyi naukovoyi konferentsiyi — *People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials VI All-Ukrainian Scientific Conference*. Held on 16–17th of September 2005 at Odessa national polytechnic university. Odesa: Astroprint. (In Ukrainian).
11. GONCHARUK, G. I. (ed.) (2009) Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy VII vseukrayins'koyi naukovoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi 20-richchyu NRU — *People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials VII All-Ukrainian Scientific Conference devoted to the 20th anniversary of Rukh*. Held on 28–29th of May 2009 at Odessa national polytechnic university. Odesa: Astroprint. (In Ukrainian).
12. GONCHARUK, G. I. (ed.) (2011) Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy VIII vseukrayins'koyi naukovoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi 20-richchyu nezalezhnosti Ukrayiny — *People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials VIII All-Ukrainian Scientific Conference devoted to the 20th anniversary of Ukraine's independence*. Held on 25–26th of May 2011 at Odessa national polytechnic university. Odesa: Astroprint. (In Ukrainian).
13. GONCHARUK, G. I. (ed.) (2016) Narodnyy Rukh Ukrayiny: mistse v istoriyi ta politytsi. Materialy IX vseukrayins'koyi naukovoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi 25-richchyu nezalezhnosti Ukrayiny — *People's Movement of Ukraine: a place in history and politics. Materials IX All-Ukrainian Scientific Conference devoted to the 25th anniversary of Ukraine's independence*. Held on 25–26th of May 2016 at Odessa national polytechnic university. Odesa: Astroprint. (In Ukrainian).
14. GONCHARUK, G. I. & SHANOV'S'KA, O. A. (2004) Natsional'na ideya i Narodnyy rukh Ukrayiny — *The national idea and the People's Movement of Ukraine*. — Odesa: Astroprint. (In Ukrainian); DIDENKO, Yu. (2006) Narodnyy Rukh u derzhavotvorchykh protseсах Ukrayiny (1989–2002) — *People's Movement in state processes in Ukraine*. — Odesa: Astroprint. (In Ukrainian).